

УДК [342.95:325.2](477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.4.10>

ШКАРУПА К.В.

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТЕРМІНА
«ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ»****THEORETICAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE TERM
“EXTERNAL LABOR MIGRATION”**

Актуальність статті полягає в тому, що міграційні процеси найбільш поширені соціальні явища в суспільстві. Їхні причини можуть бути найрізноманітнішими: економічними – бажання отримати (кращу/нову) роботу; політичними – вимушене переселення, політичний захист, війни та збройні конфлікти; екологічними – природні катаклізми та катастрофи, стихійні лиха; релігійними – різного роду утискання та інші прояви дискримінації тощо. Унаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків, виникає потреба у з'ясуванні змісту цих процесів. Статтю присвячено вивченню етимології терміна «зовнішня трудова міграція». Із цією метою проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних науковців різних галузей знань, досліджено чинне законодавство та вивчено особливості державної політики у цій сфері. Наголошено, що міграція є динамічним процесом. Зумовлено це не лише, тим що він передбачає рух населення, а й тим, що суспільство та його потреби постійно розвиваються, змінюється геополітична ситуація, зазнають оптимізації суспільні відносини і т.д. З'ясовано, що міжнародний ринок праці є найбільш досліджуваним феноменом у геополітиці. Прикро визнавати за факт, але в переважній своїй більшості основною причиною зовнішньої трудової міграції є економічна нестабільність держави-донора. Простіше кажучи, особа шукає найбільш сприятливі для себе джерела заробітку. Але, на відміну від міграції, яка має на меті переселення на постійне місце проживання до іншої держави (вужке її значення), трудова міграція передбачає збереження зв'язку між трудовим мігрантом та державою з якої особа походить. Визначено, що зовнішньою трудовою міграцією є постійний процес руху працездатного населення з держав громадянського походження до іноземних держав із метою задоволення своїх матеріальних та соціально-побутових потреб за рахунок реалізації трудових функцій. Із наведеного можемо узагальнити: основний зміст зовнішньої трудової міграції полягає в тому, що особа залишає державу громадянського походження та здійснює оплачувану роботу (надає послуги) на території держави, громадянином якої вона не є.

Ключові слова: зовнішня трудова міграція, переміщення людей, оплачувана діяльність, реалізація трудових прав за кордоном.

The relevance of the article is that migration processes are the most common social phenomena in society. Their reasons can be various: economic – desire to receive (the best/new) work; political – forced resettlement, political protection, wars and armed conflicts; environmental – natural disasters and catastrophes, natural disasters; religious – various kinds of oppression and other manifestations of discrimination, etc. Due to the fact that Ukraine is at the same time a country of origin, destination and transit of migrants, a territory of different, different and large-scale migration flows, there is a need to clarify the content of these processes. The article is devoted to the study of the etymology of the term “external labor migration”. To this end, the works of domestic and foreign scientists in various fields of knowledge are analyzed, the current legislation is studied and the peculiarities of state

policy in this area are studied. It is emphasized that migration is a dynamic process. This is due not only to the fact that it provides for the movement of the population, but also to the fact that society and its needs are constantly evolving, the geopolitical situation is changing, social relations are being optimized, etc. The international labor market has been found to be the most studied phenomenon in geopolitics. It is unfortunate to acknowledge the fact, but for the most part the main reason for external labor migration is the economic instability of the donor state. Simply put, a person is looking for the most favorable sources of income. But unlike migration, which aims to relocate to another country (its narrow meaning), labor migration involves maintaining the link between the migrant worker and the country of origin. It is determined that external labor migration is a constant process of movement of the able-bodied population from states of civil origin to foreign states in order to meet their material and social needs through the implementation of labor functions. From the above we can summarize: the main content of external labor migration is that a person leaves the state of civil origin and performs paid work (provides services) in the state of which he is not a citizen.

Key words: *external labor migration, relocation of people, paid activity, realization of labor rights abroad.*

Вступ. Міграційні процеси – найбільш поширені соціальні явища в суспільстві. Їхні причини можуть бути найрізноманітнішими: економічними – бажання отримати (кращу/нову) роботу; політичними – вимушене переселення, політичний захист, війни та збройні конфлікти; екологічними – природні катаклізми та катастрофи, стихійні лиха; релігійними – різного роду утискання та інші прояви дискримінації тощо. Унаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків, виникає потреба у з'ясуванні змісту цих процесів.

Стан дослідження проблеми. На вітчизняному рівні міграційні процеси досліджували К.Б. Левченко, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Б.М. Юськів, О.В. Журба, А.О. Гура, О.А. Ровенчак, К.Ю. Величко, А.О. Надточій, О.А. Малиновська, М.С. Чулаєвська, А.В. Дергач, І.О. Гарна-Іванова, С.М. Гусаров, С.Ф. Денисюк, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, П.Г. Шушпанов, Н.В. Тілікіна, С.Л. Швець, А.Ф. Мота, О.М. Шевченко, А.О. Надточій та ряд інших. Цікавими для вивчення є й праці таких російських дослідників, як Є.О. Малишева, М.П. Азарова, С.Д. Степакіна, К.А. Нікіфорової, К.П. Кондрашиної, Т.А. Пруднікової, О.М. Куца, М.Б. Ілезова, О.Ю. Вострокнутової, С.А. Триканової, С.Є. Метельова, та ряду інших.

Мета і завдання дослідження. Ми повинні розуміти, що міграція є динамічним процесом. Зумовлено це не лише, тим що він передбачає рух населення, а й тим, що суспільство та його потреби постійно розвиваються, змінюється геополітична ситуація, зазнають оптимізації суспільні відносини і т.д. Та незважаючи на постійну суспільну трансформацію, сталим залишається понятійний апарат, який ми й пропонуємо дослідити, враховуючи усі нормативні та практичні зміни в суспільстві та державі.

Наукова новизна дослідження. У ході дослідження розкриваються основні проблемні питання щодо трактування терміну «зовнішня трудова міграція» в результаті опрацювання яких, формується авторський підхід до його визначення.

Виклад основного матеріалу. Трудова міграція виступає об'єктом дослідження економічних наук, соціології, демографії, політології й, певна річ, правових наук. Але у юридичній літературі питання трудової міграції досліджені фрагментарно, що пов'язано, по-перше, з відсутністю повних/вичерпних даних стосовно трудових мігрантів; по-друге, дані, якими володіють уповноважені суб'єкти, постійно змінюються. Окрім того, відкритість кордонів, зокрема Європейського Союзу, ускладнює процедуру відстеження трудових мігрантів.

За своїм змістом та суттю термін «міграція» латинського походження та означає: 1) переселення народів у межах країни або з однієї країни в іншу [9, с. 724]; 2) механічні переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди, на більш-менш тривалий час або з регулярним поверненням до нього [1]; 3) географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у вужчому або ширшому географічному просторі [13, с. 127]; 4) переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час [2, с. 251]. При цьому варто акцентувати увагу на тому, що переміщення і переселення не є то-

тожними поняттями, оскільки переселення має на меті остаточне розірвання взаємозв'язків з державою-донором, а переміщення передбачає повернення до неї. Так, Л.Л. Рибаківський свого часу сформулював визначення міграції, яке на довгі роки увійшло до наукового обігу. Зокрема, він виокремив широкий та вузький підхід його трактування. Територіальне переміщення, що відбувається між різними населеними пунктами або регіонами, незалежно від тривалості, регулярності і цільової спрямованості представляє, на думку автора, міграцію в широкому значенні цього слова. Таким чином, до міграції він відносить епізодичні, мятникові та тимчасові форми міграції. А от у вузькому значенні слово міграцію Л.Л. Рибаківський трактує як закінчену форму територіального переміщення, тобто переселення. При цьому автор зазначає, що переселення має відповідати двом умовам: по-перше, населення обов'язково переміщується між населеними пунктами (як всередині держави, так і за її межі); по-друге, переміщення обов'язково супроводжується зміною постійного місця проживання [14]. Із цієї точки зору безумовно варто погодитись, оскільки термін «міграція» за своїм змістом є занадто широким, тому обов'язково варто уточнювати, що ми розуміємо, коли його використовуємо або зазначати його контекст. Більше того, запропоноване Л.Л. Рибаківським трактування прямо вказує на види міграції та її наслідки для держав-донорів та держав-реципієнтів.

О.О. Сазонова дещо по-іншому трактує термін «міграція». Вона розглядає міграцію не як процес, а як сукупність правових відносин, які виникають під час перетину кордонів адміністративно-правових утворень із метою зміни постійного чи тимчасового місця проживання та які тягнуть за собою набуття, реалізацію, зміну та припинення відповідного правового статусу особи [16, с. 20]. Зміст же самих міграційних процесів полягає в перерозподілі населення, в основу якого покладено принцип «притягування-виштовхування» теорії міграційної системи зв'язків, асиміляційної теорії, а також теорії культурологічного й етносоціологічного спрямування. Виштовхування, відповідно, є негативним аспектом, а чинник притягування – позитивним, однак лише для країн-донорів міграції така схема є ідентичною за наслідками; країни-реципієнти віддзеркалюють ці чинники полярно по іншому. А якщо розглянути країни Європи, то не має таких з них, що класично відносилися б лише до донорів або до реципієнтів міграційних процесів. До того ж, окрім поєднання двох вказаних вище ролей, виокремлюється третій аспект, а саме – країни транзиту [20, с. 3].

У нормах чинного законодавства зовнішня трудова міграція трактується як переміщення громадян України, пов'язане з перетинанням державного кордону, з метою здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування [11]. При цьому не можуть бути трудовими мігрантами особи, які є:

- 1) громадянами України та шукають притулок чи отримали притулок у державі перебування;
- 2) здобувачами освіти або особами, які здійснюють професійну підготовку та підвищують кваліфікацію за кордоном, зокрема в межах освітніх програм;
- 3) працівниками дипломатичної служби та працівниками інших органів державної влади, які працюють у закордонних дипломатичних установах України;
- 4) відрядженими підприємствами, установами та організаціями для виконання роботи в державі перебування.

Сьогодні міжнародний ринок праці є найбільш досліджуваним феноменом у геополітиці. Прикро визнавати цей факт, але в переважній своїй більшості основною причиною зовнішньої трудової міграції є економічна нестабільність держави-донора. Простіше кажучи, особа шукає найбільш сприятливі для себе джерела заробітку. Але на відміну від міграції, яка має на меті переселення на постійне місце проживання до іншої держави (вузьке її значення), трудова міграція передбачає збереження зв'язку між трудовим мігрантом та державою з якої особа походить.

С.В. Рязанцев визначає трудову міграцію як тимчасове переміщення населення з метою заробітку до іншого регіону або держави з періодичним поверненням до звичного чи постійного місця проживання незалежно від способу та легітимності перетину державного кордону та працевлаштування, строку та періодичності роботи, тобто без остаточного переселення до регіону або країни працевлаштування [15, с. 35–36]. Дане визначення трактується як вузький підхід до розуміння трудової міграції. Але його перевага полягає в тому, що воно охоплює не тільки міжнародну, а й внутрішню міграцію та, зокрема, різноманітні форми трудової міграції, включаючи нелегальну її складову частину.

Широкий підхід за С.В. Рязанцевим можна назвати більш «чистим» із точки зору науково-методологічного підходу та повноти охоплення людей, залучених не тільки в офіційно заде-

кларовані факти переміщення з метою отримання роботи, але і в інші види міграції (возз'єднання з сім'єю, шлюбна міграція, етнічна репатріація і т.д.), через їхню фактичну зайнятість у країні-реципієнта, яка представляє собою хороший індикатор справжніх цілей міграції. Оскільки, якщо людина переїхала в іншу державу тільки з метою заробітку, вона, як правило, вважається в рамках статистики трудовим мігрантом як у країні, яка її прийняла, так і у країні, з якої вона прибула. Але якщо людина виїхала на постійне місце проживання до іншої держави і головною метою її переїзду була необхідність отримати роботу, то вона буде «втраченою» для статистики як трудовий мігрант, оскільки потрапить у категорію постійних жителів або іммігрантів в країні прибуття, а у країні вибуття буде вважатися емігрантом, але ні в якому разі не трудовим мігрантом. Однак на практиці вести облік постійної міграції за програмними цілями вкрай складно.

Також ми звернули увагу на визначення трудової міграції, яке наводить А.С. Прудніков. На думку автора, це є процес переміщення громадян однієї держави на території іншої з метою трудової діяльності та проживання, а також реалізації трудових прав та інтересів [12, с. 89]. Особливе занепокоєння викликала друга частина наведеного формулювання, яка говорить про можливість реалізації трудових прав та інтересів. З одного боку, якщо ми говоримо про укладення трудового договору або контракту з міжнародною компанією, яка запросила громадянина України на роботу, це говорить про мобільність, інтеграцію праці та розширення міжнародних зв'язків. Але з іншого боку, якщо громадянин України не може у власній державі реалізувати конституційне право на працю і шукає можливостей його здійснення на території іншої держави – це вже прямо говорить про економічний, політичний, соціально-культурний занепад нашої держави. А тому представникам влади, які реалізують державну політику у сфері міграції, необхідно докласти максимальних зусиль, використовуючи увесь масив форм та методів державного управління, щоб оминати демографічні ризики та стабілізувати міграційні процеси в державі.

Як еквівалент терміна «трудова міграція» іноді використовується термін «економічна міграція» та «комерційна міграція». Але, на наш погляд, їх не можна ототожнювати. Оскільки економічна міграція є більш широким поняттям, а трудова й комерційна міграції є його складовими. Так, наприклад, під економічною міграцією в широкому розумінні пропонують розглядати добровільний рух (переселення) людей, що виникає під впливом економічних чинників (мотивів, міркувань) і спрямований на реалізацію відповідних інтересів. При цьому розглядається максимально широкий спектр суб'єктів міжнародної економічної міграції (в тому числі об'єднаних у групи, наприклад, сімейна міграція), що диференціюються за економічними інтересами, а також беруться до уваги сутнісні особливості легальної та нелегальної міграції. У вузькому значенні міжнародну економічну міграцію розуміють як переважно зворотні та легальні переміщення людей, пов'язані зі вступом у трудові відносини і реалізацією підприємницької спроможності або особливого статусу за кордоном [5, с. 34]. Комерційною міграцією, у свою чергу, є стихійні (неорганізовані державою) територіальні переміщення підприємців, які здійснюються з різною періодичністю за товарами широкого вжитку в межах і за межами країни, що дозволяє отримувати прибуток від оптово-роздрібної торгівлі та комерційної діяльності як такої [6, с. 6]

Досить цікавими є погляди В.І. Переведенцева та І.С. Маслової із приводу того, що трудова міграція є звичним явищем. За І.С. Масловою, трудова міграція населення є об'єктивним процесом переміщення кадрів, який нерозривно пов'язаний із розвитком виробничих сил та виробничих праввідносин [8, с. 13–14]. У свою чергу, В.І. Переведенцев взагалі стверджує, що трудова міграція є однією з умов нормального функціонування суспільства, за рахунок якої може бути досягнутий оптимальний розподіл трудових ресурсів на території держави, який сприяє вирівнюванню рівня економічного розвитку регіонів, подоланню соціально-економічних та культурно-побутових розбіжностей між регіонами, містами тощо [10, с. 7]. У цілому можна розділити такі погляди, оскільки міграційні процеси завжди були, є та будуть. Людина за своєю природою, якщо вона є амбітною, завжди буде намагатися знайти кращі умови для свого існування. За таких обставин важливо забезпечити належне правове регулювання переміщення населення, намагатися нівелювати будь-які прояви переведення мігрантів із легального статусу в нелегальний. А от останнє твердження викликає в нас певні сумніви, адже незалежно від того, чи є трудова міграція зовнішньою або внутрішньою, надмірне її збільшення говорить про нестабільність сектору державної економіки країни-донора і не може йти про оптимальний розподіл її трудових ресурсів. Більше того, громадяни держав-реципієнтів також зазнають певних утискань, оскільки працівники-мігранти готові в переважній своїй більшості виконувати одну й ту саму роботу за меншу винагороду, ніж населення цієї держави, а тому це стає передумовою перетворення держави-реципієнта в державу-донора, що створює відповідну ланцюгову реакцію.

Для порівняння зупинимося ще на декількох підходах до трактування терміна «зовнішня трудова міграція», тобто звуємо коло наукового пошуку. Так, С.Д. Степаков визначає зовнішню трудову міграцію як виїзд громадян із території однієї держави на територію іншої, громадянином якої він не є, з метою здійснення трудової діяльності [17, с. 19]. Автор при цьому чомусь виокремлює тільки виїзд громадян із території однієї держави на територію іншої, не зазначаючи про можливість в'їзду іноземних робітників до цієї держави. І.І. Тюніна, у свою чергу, виокремлює і зовнішню, і внутрішню трудову міграцію, проте зовнішню трудову міграцію вона розглядає лише як добровільне та на законній підставі переміщення людей, які постійно проживають у державі громадянського походження, до іншої держави, а також іноземців та осіб без громадянства – до держави, громадянами якої вони не є, з метою здійснення ними оплачуваної діяльності [19, с. 26]. Авторка при цьому чомусь не враховує ту обставину, що зовнішня трудова міграція може бути, окрім добровільної, ще й вимушеною, а в окремих випадках і нелегальною, тому її підхід є дещо вузьким.

С.В. Таскаєва визначає зовнішню трудову міграцію як міграцію (переміщення) працездатного населення між державами з метою продажу своєї робочої сили та передбачає зміну постійного місця проживання чи тимчасового перебування [18, с. 14–15]. Ю.В. Жильцова, у свою чергу, вважає, що зовнішня трудова міграція – це тимчасова зміна місця проживання з метою здійснення оплачуваної діяльності в іноземній державі [3, с. 31]. Те саме визначення знаходимо й у Є.О. Западнюка, проте автор у ньому уточнює, що оплачувана діяльність включає в себе працю як за трудовим, так і за цивільно-правовим договором [4, с. 42]. Є.О. Малишев під зовнішньою трудовою міграцією пропонує розуміти добровільний тимчасовий виїзд на законній підставі громадян однієї держави до іншої з метою працевлаштування та виконання робіт (надання послуг) [7, с. 36].

Отже, зовнішньою трудовою міграцією є постійний процес руху працездатного населення з держав громадянського походження до іноземних держав із метою задоволення своїх матеріальних та соціально-побутових потреб за рахунок реалізації трудових функцій. Із наведеного можемо узагальнити: основний зміст зовнішньої трудової міграції полягає в тому, що особа залишає державу громадянського походження та здійснює оплачувану роботу (надає послуги) на території держави, громадянином якої вона не є.

Висновки. Підводячи підсумки, варто зазначити, що дослідження процесу зовнішньої трудової міграції має комплексний міждисциплінарний характер. Тому для того, аби надати повну його характеристику, варто ознайомитися з науковими працями та аналітичними матеріалами різних галузей знань. У свою чергу, із правової точки зору зміст зовнішньої трудової міграції полягає в якості нормативно-правового забезпечення та регулювання міграційних потоків. Тобто важливо зрозуміти, як законодавство впливає на переміщення працездатного населення, як упорядковує правовідносини учасників міграційного процесу, як і що впливає на формування та розвиток державної міграційної політики.

Список використаних джерел:

1. Бакаєв О.В., Римаренко Ю.І. Міграція. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.]. Том 3 / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. 2001. 792 с.
2. Демографический энциклопедический словарь / Гл. ред. Д.И. Валентей. Москва : Сов. энцикл., 1985. 608 с.
3. Жильцова Ю.В. Правовое регулирование трудовых отношений работников-мигрантов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Екатеринбург. 2002. 156 с.
4. Западнюк Е.А. Трудовая миграция населения и ее влияние на формирование современного рынка труда : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01. Москва, 2007. 213 с.
5. Кислицина О.В. Сутність міжнародної економічної міграції та її особливості в умовах глобалізації. *Економічний часопис – XXI*. 2010. № 11-12. С. 33–36.
6. Лукьянова А.Ю. Трудовая миграция и ее регулирование в Ставропольском крае : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Москва : РИЦ ИСПИ РАН, 2003. 32 с.
7. Малышев Е.А. Внешняя трудовая миграция в Российской Федерации: теория, история, административно-правовые методы государственного управления : монография. Москва : Из-во «Юрлитинформ», 2015. 168 с.
8. Маслова И.С. Экономические вопросы перераспределения рабочей силы. Москва : Наука, 1976. 231 с.

9. Міграція. *Академічний тлумачний словник української мови*: в 11 томах. Том 4, 1973. URL : <http://sum.in.ua/s/migracija>.
10. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. Москва, 1975. 231 с.
11. Про зовнішню трудову міграцію : закон України від 5 листопада 2015 року № 761-VIII, ред. від 27.12.2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19>.
12. Прудников А.С. Правовое регулирование трудовой миграции. Москва: Юнити-Дана: Закон и право, 2010. 183 с.
13. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 127–139.
14. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения (вопросы теории): монография. Москва : ИСПИ РАН, 2003. 238 с.
15. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование. Москва : Формула права, 2007. 576 с.
16. Сазонова О.А. Административно-правовое регулирование в сфере миграции: проблемы и перспективы совершенствования : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.14. Воронеж. 2019. 253 с.
17. Степаков С.Д. Административно-правовое регулирование трудовой миграции в Российской Федерации и странах Европейского Союза : сравнительно-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2010. 194 с.
18. Таскаева С.В. Государственное регулирование внешней трудовой миграции в субъекте Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Чита. 2007. 25 с.
19. Тюнина И.И. Конституционно-правовой статус трудящихся-мигрантов в Российской Федерации : монография. Воронежский гос. Ун-т. Воронеж, 2008. 192 с.
20. Швец Л.С. Сучасний міграційний процес: позитивні та негативні наслідки для європейських країн : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2019. 213 с.